

Maria Świątkiewicz-Mośny

KONSTRUOWANIE NOWYCH TOŻSAMOŚCI W WARUNKACH GLOBALIZACJI

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

**KONSTRUOWANIE NOWYCH
TOŻSAMOŚCI
W WARUNKACH GLOBALIZACJI**

Maria Świątkiewicz-Mośny

**KONSTRUOWANIE NOWYCH
TOŻSAMOŚCI
W WARUNKACH GLOBALIZACJI**

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

RECENZENT

prof. dr hab. Marek S. Szczepański

PROJEKT OKŁADKI

Agnieszka Winciorek

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Wydziału Filozoficznego

Książka powstała na podstawie badań zrealizowanych w ramach grantu finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego / Narodowe Centrum Nauki nr umowy 4603/B/H03/2011/40

© Copyright by Maria Świątkiewicz-Mośny & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2015
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3915-1

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-80, tel./fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	7
1. DEFINIOWANIE TOŻSAMOŚCI	15
1.1. Tożsamość indywidualna czy zbiorowa	17
1.2. Tożsamość osobista/jednostkowa i społeczna.....	18
1.3. Tożsamość: substancjalizm (esencjalizm) – konstruktywizm	21
1.4. Modele tożsamości Richarda Robbinsa	23
1.5. Wymiary tożsamości Zbigniewa Bokszańskiego	27
1.6. Typy tożsamości (po)nowoczesnej	28
1.6.1. Od pielgrzyma do turysty. Baumana typy tożsamości jednostkowej.....	29
1.6.2. Tożsamość: między muzeum a supermarketem.....	32
1.6.3. Między legitymizacją a projektowaniem	34
1.6.4. Od zabałaganionej biblioteki do ponowoczesnego porządku	36
1.7. Etapy nabywania tożsamości	38
1.8. Tożsamość a rola społeczna	44
1.9. Definiowanie tożsamości w warunkach globalizacji.....	47
2. KILKA SŁÓW O METODZIE	51
2.1. Badania licealistów – test dwudziestu stwierdzeń i test asocjacji	59
2.1.1. Dobór i charakterystyka próby.....	61
2.1.2. Krótka charakterystyka miejscowości, w których realizowano badania.....	63
2.1.3. Realizacja badań	70
2.1.4. Charakterystyka respondentów	71
2.2. Studenci – wywiady fokusowe (FGI).....	78
2.2.1. Podręczniki do socjologii	80
2.3. Analiza prasy	84
2.4. Strategie badania tożsamościowych definicji.....	88

3. TOŻSAMOŚĆ – SFERA PRYWATNA	89
3.1. Osobowość jako źródło tożsamości.....	90
3.2. Płeć jako źródło tożsamości	100
3.3. „Rodzina” jako element definiowania siebie	104
3.4. Religia jako źródło tożsamości.....	114
3.5. Tożsamość prywatna między modernizmem a płynną nowoczesnością.....	122
4. O JĘZYKU, KTÓRY BUDUJE TOŻSAMOŚĆ	125
4.1. Komunikacja czy język symbol?	131
4.2. Język codzienny.....	135
4.3. Język a polityka.....	138
4.4. Język jako źródło tożsamościowych odniesień	140
5. CZY TY JESTEŚ POLAK (MAŁY)? NARÓD I REGION JAKO KREATORY TOŻSAMOŚCI	145
5.1. Tożsamość narodowa studentów	148
5.1.1. Tożsamość regionalna oparta na identyfikacjach pozytywnych	148
5.1.2. My, czyli nie oni. Tożsamość regionalna oparta na identyfikacjach negatywnych.....	149
5.1.3. My wśród innych	150
5.1.4. Ojczyzna najmniejsza. Miasto jako źródło identyfikacji.....	152
5.2. Tożsamość mozaikowa licealistów.....	154
5.3. Tożsamość narodowa w prasie	161
5.3.3. Aktorzy i symbole w konstruowaniu tożsamości narodowej i regionalnej.....	170
5.3.3 Tożsamość narodowa jako przykład tożsamości wykluczającej ..	172
5.3.4. Tożsamość europejska jako tożsamość tła	174
5.4. Przestrzeń jako źródło identyfikacji	176
ZAKOŃCZENIE	181
ANEKS	185
BIBLIOGRAFIA	187
STRESZCZENIE	195

WPROWADZENIE

W socjologii poważną trudność stanowi ta okoliczność, że język socjologii rozciąga się niemal na wszystkie dziedziny życia społecznego, że problematyka socjologii dotyczy spraw, które są przedmiotem stałych dyskusji w życiu codziennym i publicystyce. Każdy termin, który wprowadza się z języka potocznego, ma bogatą i zwykle wieloraką konotację, a zabiegi zmierzające do uzgodnienia słownika terminów podstawowych dotąd nie rokowały powodzenia wobec rozległości problematyki i względnej izolacji „szkół socjologicznych”.

Ossowski, 1962, s. 284.

Badając pojęcie tożsamości, staje się przed ogromną szafą zapchaną książkami na ten temat. Nie, nie szafą. Kilkoma szafami, całą biblioteką¹. Ma się wrażenie, jakby o tożsamości pisali wszyscy. Nie tylko naukowcy, nie tylko socjologowie, psychologowie, kulturoznawcy, antropolodzy, także matematycy (np. tożsamość algebraiczna). W naukach o zarządzaniu czytamy o tożsamości marki albo o tożsamości zespołu pracowniczego. Media rozpisują się na ten temat codziennie, podobnie fora internetowe. Wolfgang Reinhard konstatuje popularność i wszechobecność tego pojęcia, nadając mu status „oślizgłej semantyki słowa gumy, które może znaczyć wszystko i nic” (Reinhard, 2009, s. 251). Tak często mówi się o tożsamości, że Małgorzata Wieruszewska (1991, s. 75) nazywa ją szlagierem, a nawet pojęciem rupieciarnią. Wcześniej Robert Cole uznał ją za frazes. Być może dlatego, że podobnie jak inne ważne dla socjologii pojęcia (naród, obywatelstwo, klasa, grupa, demokracja) jest częścią codziennego języka polityczno-społecznego. Słowa te, odmieniane przez wszystkie przypadki, są istotnymi kluczami, którymi opisuje się rzeczywistość. Popularność tożsamości przyczynia się do swoistego kryzysu. Kryzys ten dostrzega np. Stuart Hall (2000), pytając: kto potrzebuje „tożsamości”? (*Who needs „identity”?*) oraz Rogers Brubaker i Frederick Cooper, którzy w tekście *Beyond Identity* tłumaczą, że kryzys tożsamości nie

¹ Podobnie opisuje to Paleczny, we wstępie do książki *Socjologia tożsamości* pisze m.in.: „Literatura przedmiotu na jej [tożsamości – M.Ś.-M.] temat, wywodząca się z różnych dyscyplin humanistyki, przekracza możliwości analityczne jednego umysłu, ba nawet całego zespołu uczonych (...). Liczba publikacji na ten temat wydaje się praktycznie niepoliczalna” (Paleczny, 2008, s. 17).

jest związany tylko ze sferą społeczną, z jednostkami i zbiorowościami, które doświadczają różnorodnych problemów związanych z definiowaniem siebie, ale widoczny jest też kryzys w wymiarze teoretycznym (Brubaker, Cooper, 2000). Barbara Skarga z kolei nieco sceptycznie zauważa, że być może tożsamości w ogóle nie ma. „Tożsamość jest problemem, nie mamy pewności czy nie stanowi ona w ogóle iluzji. Nie wiemy także dobrze, jak ją rozumieć, co to właściwie znaczy to bycie sobą, dlaczego owej sobości szukamy, czy jest ona dla nas jakąś wartością, a jeżeli tak, to dlaczego” (Skarga, 1997, s. 168).

Tożsamość jest słowem wytrychem, które otwiera wiele obszarów teoretycznych eksploracji. Dowodem na dużą popularność tego terminu jest znaczna liczba prac naukowych zarówno analitycznych, teoretycznych, jak i badawczych poświęconych temu zagadnieniu. W grudniu 2012 roku wyszukiwarka JSTOR na hasło *identity* podawała 16 243 strony, co daje liczbę 406 068 tekstów. W maju 2014 roku w bazie było już 22 253 stron, czyli ponad 554 tys. tekstów, trzy miesiące później o prawie 20 tys. tekstów więcej. Wśród nich są teksty socjologiczne, psychologiczne, a nawet matematyczne (dotyczące np. tożsamości algebraicznej, przekształceń tożsamościowych, tożsamości trygonometrycznej). W książce *Tożsamości zbiorowe* z 2005 roku Zbigniew Bokszański dokonuje swoistego podsumowania i próby kategoryzacji propozycji definiowania pojęcia, pokazując tym samym wielość perspektyw i analiz. Badacze i uczeni zgromadzeni wokół ks. prof. dr. hab. Leona Dyczewskiego organizują co roku (od 2009 roku) konferencje tożsamościowe, rozważając różne „oblicza tożsamości”. Osiem tomów (do 2013 roku) zebranych artykułów stanowi ciekawą i inspirującą mozaikę. Autorzy sięgają do różnych perspektyw teoretycznych, tradycji metodologicznych, stawiają ciekawe pytania i udzielają nietuzinkowych odpowiedzi.

Wielu teoretyków tożsamości uważa, że pojęcie i problemy z nią związane pojawiły się stosunkowo niedawno. Wcześniej nie było potrzeby mówienia o tożsamości, ponieważ była ona jasna, czytelna, oczywista, regulowana stabilnymi i niebudzącymi wątpliwości normami społecznymi oraz modelowanymi przez nie wzorami codziennych zachowań. Można powiedzieć, że była ona konstruowana niejako poza jednostką i jej przeznaczona, narzucona. Odkąd, jak pisze Bauman (2007), powołując się na Durkheima, „gęstość moralna” przestała towarzyszyć „gęstości fizycznej”, pojawił się problem obcości. „Na klasyczne pytanie: kim jesteś? Tradycyjna odpowiedź brzmi: jestem synem swojego ojca. Dzisiaj odpowiada się: jestem sobą, sam o sobie świadczę tym, co robię i co wybieram” (Bokszański, 2005, s. 19). Taki przekaz niesie też popkultura. Dokładnie to samo śpiewa np. zespół Hurt w piosence *Gamebox*: „Ty decydujesz, Ty wybierasz kogo odrzucasz, kogo wspierasz, kogo kochasz, jak się ubierasz”. Możesz być, kim chcesz, ale najważniejsze, żebyś był sobą (slogan reklamowy Pepsi) – to chyba najnośniejszy przekaz legitymizujący współczesne reguły konsumpcji.

Tożsamość zaczęła być dyskutowana, ponieważ stanowi problem zarówno dla jednostek, które (posługując się znowu terminologią Baumana) boleśnie doświadczają wielości powiązań, jak i dla grup społecznych, których spójność przestaje być ewidentna. I tak, odwołując się do zebranego materiału empirycznego, tożsamość jest dyskutowana we Wrocławiu, Opolu, Cieszynie i Katowicach. Na szeroko rozumianym Śląsku (Górnym, Dolnym, Opolskim, Cieszyńskim) jest ona problemem. Problem ten dobrze ilustrują słowa Emila Szramka, śląskiego księdza katolickiego i działacza społecznego, który w latach trzydziestych XX wieku pisał: „Wynikiem długiej infiltracji, czyli mieszaniny narodowej, są jednostki nie tylko dwujęzyczne, ale też podwójnego oblicza narodowego, podobne do kamieni granicznych, które z jednej strony noszą znaną polską, z drugiej niemiecką, albo do gruszy granicznych, które na obie strony rodzą” (Szramek, 1934, s. 35). Skomplikowana historia przynależności do różnych państw, a co za tym idzie bycie pod wpływem oddziaływań różnych kultur, tradycji, religii wymusza stawianie pytania: *kim jesteś?* Paweł Kubicki (2012), od lat badający miasta, w szczególności Kraków, ale także porównawczo Wrocław, twierdzi, że w Krakowie nie rozmawia się o tożsamości, bo jest ona oczywista, podczas gdy we Wrocławiu trwają niekończące się dyskusje. Kraków zawsze był polski, Wrocław swoją polskość stale udowadnia. Szeroko rozumiany Śląsk (w ramach administracyjnych granic trzech województw: dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego) stanowi doskonałe laboratorium do badania nie tylko procesów konstruowania siebie, ale też dyskursu tożsamościowego.

Mówimy więcej o tożsamości także z innego, moim zdaniem, powodu. To kwestia refleksyjności i paradoksalnie (wbrew ryzyku, jakie wpisane jest we współczesny świat) poczucia większego bezpieczeństwa. Sytuacja, kiedy mamy więcej wolnego czasu oraz zaspokojone podstawowe potrzeby (por. Maslow, 2006), pozwala na zadawanie pytań i na samorealizację. Myśl taka nasuwa się po przeczytaniu wywiadu z Janiną Katz (1939–2013), polsko-żydowsko-duńską pisarką i poetką, której wielokrotna narodowość wymusza pytania o tożsamość:

To szukanie tożsamości... To były raczej hormony. Tożsamości to się teraz szuka, za moich czasów się żadnej tożsamości nie szukało i nie miało. Było się po prostu, istniało. Nie szukało się też korzeni i nie miało stresów. Przyjaciółka mówi do mnie o ośmioletnim synu: „Pawełek ma depresję, a ja, że może Pawełkowi jest po prostu smutno. Nadużywa się tych określeń. Mam wrażenie, że nazwa czasem tworzy uczucia, stan. (...) W 25. rocznicę przyjazdu polskich Żydów do Danii organizacja Pomoc dla Uchodźców poprosiła mnie o napisanie artykułu na temat tożsamości. Akurat chorowałam na artretyzm, wszystko mnie bolało. Napisałam: „Nad swoją tożsamością zastanawiam się raz na tydzień, najczęściej we wtorek, a poza tym moja tożsamość to jest to, że mnie kości bolą”².

² Tekst dostępny na http://wyborcza.pl/1,75475,14822755,Nie_zyje_Janina_Katz__polsko_zydowsko_dunska_pisarka_.html#ixzz2jiavGQxK, dostęp: 10.10.2013.

Druga połowa XX wieku to czas tożsamości, pojęcie to wymieniane w różnych kontekstach zrobiło swoistą karierę. Obecne jest zarówno w dyskursie naukowym i pozostaje – jak już na początku wspomniałam – w kręgu zainteresowań wielu dyscyplin naukowych, jak i w dyskursie potocznym. Popularność tożsamości Zbigniew Bokszański tłumaczy, odwołując się do Giddensowskiego terminu *reflexivity*. Dyskurs naukowy opiera się na doświadczeniach uczestników życia społecznego (np. poprzez badania, w których respondentami są zwykli ludzie), jednocześnie dzięki mechanizmowi „zwrotności” – „niektóre kategorie z języka nauk społecznych powracają do potoczności, stanowiąc element konstruowania indywidualnych diagnoz stanów rzeczy, strategii życiowych i potocznych wyjaśnień obserwowanych zjawisk” (Bokszański, 2005, s. 18).

Dyskurs tożsamościowy odbywa się na tle procesów globalizacyjnych, modernizacji refleksyjnej, zmiany społecznej obejmującej wszystkie obszary życia społecznego. Rozwój technik i narzędzi komunikacji, transportu, medycyny i wielu innych obszarów skutkuje pojawieniem się globalnego ryzyka, które splata losy ludzi na całym świecie. Nie tylko pesymistyczne wizje życia w „globalnej wiosce” są możliwe. Żyjemy przecież dłużej. Nikt nie wie, czy szczęśliwiej, bo jak pisze Ryszard Kapuściński (2006), globalny jest, ale dworzec, a nie wioska (jak chciał McLuhan w *Galaktyce Gutenberga*), a to oznacza pęd, przelotność i ulotność relacji międzyludzkich, oderwanie od miejsca i obojętność.

Konsekwencją globalizacji i glokalizacji jest powstawanie nowych typów społeczeństw, które różnie nazywane: ponowoczesne, późnonowoczesne, nowoczesne, odznaczają się indywidualizacją, uniwersalizacją, dyferencjacją, a nade wszystko płynnością i zmiennością. „Tylko pojęcie tożsamości pozwala najpełniej analizować dynamikę współczesnych zjawisk społecznych obfitujących w przejawy buntu, odchodzenia od oficjalnej ideologii, kwestionowania przypisanych powinności, propagowania nowych stylów życia” (Bokszański, 1988, s. 15–16). Tożsamość w (po)nowoczesnym świecie jest intrygującym wątkiem naukowych dociekań. Swoje refleksje na jej temat snuje wielu współczesnych badaczy. Zauważają przede wszystkim zmianę, której konsekwencją jest większa refleksyjność, podmiotowość, możliwość konstruowania siebie, ale też obowiązek podejmowania odpowiedzialności za swoją biografie. Wielość możliwości czyni wybór ciekawszym, ale także trudniejszym. Na nowo konstruowane są również tożsamości zbiorowe wokół etnicznych, religijnych i ideologicznych ruchów społecznych w społeczeństwie sieci. Stare organizacje społeczne wytwarzające tożsamości legitymizujące rozpadają się. „Król i królowa, pisze obrazowo Castells, państwo i społeczeństwo obywatelskie są nagie, a ich dzieci-obywatele włączają się wokół różnych rodzin zastępczych” (Castells, 2008, s. 380). W świecie rynku, przepływu kapitału pojawiają się tożsamości oporu budowane wokół tradycyjnych warto-

ści przeciwko „kapitalistycznej globalizacji”. Globalną sprawiedliwość chcą zapewnić nowe ruchy społeczne (m.in. ekolodzy, feministki, fundamentaliści religijni), które konstruują nowe tożsamości zbiorowe.

Podjęmowane przeze mnie badania dotyczą społecznych wzorów konstruowania definicji tożsamości. Przy założeniu, że „tożsamość jest kluczowym elementem rzeczywistości subiektywnej i podobnie jak cała rzeczywistość subiektywna pozostaje ze społeczeństwem w dialektycznym związku” (Berger, Luckmann, 1983, s. 263), analizie zostały poddane procesy konstruowania definicji siebie w oparciu o uczestnictwo (faktyczne, bądź ideacyjne) w różnych grupach (także w grupach odniesienia). Parafrazując Petera Bergera i Thomasa Luckmanna, można powiedzieć, że celem „jest socjologiczna analiza rzeczywistości społecznej, a dokładnie tożsamości, która decyduje o postępowaniu w życiu codziennym” (Berger, Luckmann, 1983, s. 49). Zakładam, że właśnie tożsamość jest jednym z elementów legitymizujących rzeczywistość. Wyraźnie widoczne jest to w przypadku działań heroicznych (np. walka w obronie ojczyzny), a mniej spektakularne w codziennych motywacjach.

Codziennie można w prasie przynajmniej raz przeczytać wyraz „tożsamość” (Świątkiewicz-Mośny, 2010). O tożsamości mówią politycy i to w najróżniejszych kontekstach (m.in. zagrożeń zewnętrznych i wewnętrznych, przypisywania/odbierania prawa do tworzenia narodowych tożsamości, czy nawet kwestii związanych z wejściem do strefy euro, podczas gdy złotówka uważana jest za element narodowej tożsamości). O tożsamość walczą działacze społeczni, związki zawodowe i pracodawcy. Tożsamość marki kreują korporacje, sprzedając produkty zapakowane w ich filozofie. O tożsamości czytają mamy nastolatków, którzy budują swoją tożsamość, bardziej bądź mniej burzliwie dorastając. O tożsamości wreszcie piszą socjologowie, psychologowie, filozofowie, pedagodzy, literaturoznawcy, muzykolodzy i inni, stawiając ją za podstawę swoich naukowych dociekań.

Jak odnaleźć się w tym gąszczu, czym ta tożsamość jest, czy jest ważna, czy jest istotna, a jeżeli tak, to dlaczego? A jeżeli nie, to dlaczego wciąż tak kusi? Kusi badaczy, naukowców, publicystów. Kusi jej płynna ważność. Bo tożsamość jest ważna wtedy, kiedy jest, albo przynajmniej wydaje się zagrożona. Wtedy wytaczamy najcięższe językowe armaty i prowadzimy wojnę w obronie tożsamości.

Prezentowana praca składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszej części szkicuję mapę pojęcia tożsamości oraz wypełniam ją treścią, rozważając różne sposoby definiowania tożsamości, różne jej odmiany i typologie. Rozdział pierwszy z założenia jest więc swoistym referatem na temat tożsamości. Odnoszę się do ważniejszych, moim zdaniem, problemów teoretycznych związanych z tożsamością, jak np. rozróżnienie tożsamości indywidualnej i grupowej, dylematy związane z tożsamościami kolektywnymi. Referuję wymiary i modele tożsamości. Pokazuję, jak kształtowana jest tożsamość w biografkach

BIBLIOGRAFIA

- Altermatt Urs, 1998, *Sarajewo przestrzega. Etnonacjonalizm w Europie*, wstęp T. Mazowiecki, przeł. G. Sowinski, Kraków.
- Anderson Benedict, 1997, *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków.
- Archer Margaret S., 2013, *Człowieczeństwo, problem sprawstwa*, przeł. A. Dziuban, Kraków.
- Bartmiński Jerzy, Tokarski Ryszard, 1986, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstów. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław.
- Bauman Zygmunt, 1994, *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa.
- Bauman Zygmunt, 1995, *Wieloznaczność nowoczesna – nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa.
- Bauman Zygmunt, 2005, *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*, Gdańsk.
- Beck Ulrich, Giddens Anthony, Lash Scott, 2009, *Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, Warszawa.
- Bell Daniel, 1976, *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa.
- Bem Sandra L., 1988, *Androgynia psychiczna a tożsamość płciowa*, [w:] P.G. Zimbardo, F.L. Ruch, *Psychologia i życie*, przeł. J. Radzicki, Warszawa.
- Benedict Anderson, 1997, *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków.
- Berger Peter, Luckmann Thomas, 1983, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, przeł. J. Niżnik, Warszawa.
- Blumer Herbert, 2008, *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, przeł. G. Woroniecka, Kraków.
- Bokszański Zbigniew, 1988, *Tożsamość jednostki*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 2.
- Bokszański Zbigniew, 1989, *Tożsamość, interakcja, grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź.
- Bokszański Zbigniew, 1995, *Obrazy innych etnicznych a tożsamość narodowa*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4.
- Bokszański Zbigniew, 2005, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa.
- Borowik Irena, 2001, *Pluralizm jako cecha przemian religijnych w kontekście transformacji w Polsce*, [w:] I. Borowik, T. Doktor, *Pluralizm religijny i moralny w Polsce. Raport z badań*, Kraków.
- Borowik Irena, 2007, *Rolanda Robertsona wizja przemian religii i społeczeństwa w warunkach globalizacji*, [w:] *Religia i religijność w warunkach globalizacji*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, Kraków.

- Borowik Irena, 2014, *Jak w witrażach. Tożsamość narodowa w biografjach Tatarów Krymskich, Rosjan i Polaków na Krymie*, Warszawa.
- Brubaker Rogers, Cooper Friderick, 2000, *Beyond Identity*, „Theory and Society”, nr 29, s. 1–47.
- Brytek-Matera Anna, 2008, *Obraz ciała – obraz siebie*, Warszawa.
- Burke Peter, 1980, *The Self: Measurement Implication from Symbolic Interactionist Perspective*, „Social Psychology Quarterly”, t. 43, s. 18–29.
- Bystroń Jan S., 1916, *Pojęcie narodu w socjologii polskiej*, „Rok Polski. Czasopismo poświęcone zagadnieniom życia narodowego”, nr 4, s. 35.
- Calhoun Craig, 2007, *Nacjonalizm*, przeł. B. Piasecki, Warszawa.
- Castells Manuel, 2008, *Siła tożsamości*, przeł. S. Szymański, Warszawa.
- Clarke Adele, 2003, *Situational Analyses: Grounded Theory Mapping after Postmodern Turn*, „Symbolic Interaction”, t. 26 (40), s. 553–576.
- Clarke Adele, 2005, *Situational Analysis. Grounded Theory after Postmodern Turn*, London.
- Czyżewski Marek, 2012, *Dyskursy tożsamościowe w nauce i życiu społecznym: odmiany, właściwości, funkcje*, [w:] *Tożsamość, nowoczesność, stereotypy*, red. R. Dopierała, K. Kazimierska, Kraków.
- Denzin Norman, 1989, *Interpretative Biography*, Urbana–Champaign.
- Drat-Ruszczak Krystyna, 2000, *Teorie osobowości, podejście psychodynamiczne i humanistyczne*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. J. Strelau, Gdańsk, s. 624–651.
- Durkheim Emil, 1990, *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny Australii*, przeł. A. Zadrożyńska, Warszawa.
- Dyczewski Leon, 2002, *Trwałość i zmienność kultury polskiej*, Lublin.
- Dyczewski Leon, 2003, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Lublin.
- Erikson Erik H., 1997, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, przeł. P. Hejmej, Poznań.
- Erikson Erik H., 2004, *Tożsamość a cykl życia*, przeł. M. Żywicki, Poznań.
- Fleischer Michael, 2000, *Obraz świata. Ujęcie z punktu widzenia teorii systemów i konstruktywizmu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2218, „Języka a Kultura”, t. 13, s. 45–71.
- Foot Nelson N., 1951, *Identification as the Basis for a Theory of Motivation*, „American Sociological Review”, t. 16, nr 1, s. 14–21.
- Freud Zygmun, 1998, *Kultura jako źródło cierpienia*, [w:] Z. Freud, *Pisma społeczne, Dzieła*, t. 4, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa.
- Freud Zygmun, 2006, *Wstęp do psychoanalizy*, przeł. S. Kempnerówna, W. Zaniewicki, Warszawa.
- Geertz Clifford, 2005, *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, przeł. M.M. Piechaczek, Kraków.
- Gellner Ernest, 1991, *Narody i nacjonalizmy*, przeł. T. Hołówka, Warszawa.
- Gergen Kenneth H., 2009, *Nasycone Ja. Dylematy tożsamości w życiu współczesnym*, przeł. M. Marody, Warszawa.
- Giddens Anthony, 2001, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, przeł. A. Szulżycka, Warszawa.
- Giddens Anthony, 2004, *Socjologia*, przeł. O. Siara, A. Szulżycka, P. Tomanek, Warszawa.

- Giddens Anthony, 2007, *Przemiany intymności*, przeł. A. Szulżycka, Warszawa.
- Giddens Anthony, 2008, *Konsekwencje nowoczesności*, przeł. E. Klekot, Kraków.
- Giddens Anthony, 2009, *Życie w społeczeństwie posttradycyjnym*, [w:] U. Beck, A. Giddens, S. Lash, *Modernizacja refleksyjna*, przeł. J. Konieczny, Warszawa, s. 79–144.
- Goffman Erving, 2005, *Piętno: rozważania o zranionej tożsamości*, przeł. A. Dzierżyńska, J. Tokarska-Bakir, Gdańsk.
- Habermas Jürgen, 1983, *Na czym polega dziś kryzys? Problemy uprawomocnienia w późnym kapitalizmie*, przeł. M. Łukasiewicz, [w:] J. Habermas, *Teoria i praktyka. Wybór pism*, przeł. Z. Krasnodębski, M. Łukasiewicz, Warszawa.
- Habermas Jürgen, 1999, *Teoria działania komunikacyjnego. Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, t. 1, przeł. M.J. Siemek, Warszawa.
- Hall Edward T., 1984, *Poza kulturą*, przeł. E. Goździak, Warszawa.
- Hall Stuart, 2000, *Who Needs „Identity”*, [w:] *Identity: A Reader*, red. P. du Gay, P. Redman, London, s. 15–30.
- Hałas Elżbieta, 2006, *Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń w teorii symbolicznego interakcjonizmu*, Warszawa.
- Hardyment Christina, 1999, *Rodzina*, przeł. K. Bober, Warszawa.
- Hepworth Julia, 1999, *The Social Construction of Anorexia Nervosa*, London.
- Hobsbawm Eric, 2010, *Narody i nacjonalizm po 1780 roku*, przeł. J. Maciejczyk, M. Starnawski, Warszawa.
- Hofstede Geert, 2000, *Kultury i organizacje Zaprogramowanie umysłu*, przeł. M. Durka, Warszawa.
- Jan Paweł II, 1994, *List do rodzin*, Częstochowa.
- Jenkins Richard, 1996, *Social Identity*, London.
- Kacperczyk Anna, 2007, *Badacz i jego poszukiwania w świetle „Analizy sytuacyjnej” Adeli Clarke, „Przegląd Socjologii Jakościowej”*, t. 3, nr 2, s. 5–28, http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume4/PSJ_3_2_Kacperczyk.pdf.
- Kapuściński Ryszard, 2006, *Ten Inny*, Kraków.
- Karnat-Napieracz Anna, 2009, *Tożsamość, czyli świadomość redivivus*, Kraków.
- Kempny Marian, 2004, *Kultura w czasach globalizacji*, Warszawa.
- Kłoskowska Antonina, 1992, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4.
- Kłoskowska Antonina, 1995, *Tożsamość zbiorowa a narodowa identyfikacja jako czynniki ładu społecznego i indywidualnej tożsamości*, [w:] *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego*, red. A. Sułek, J. Styk, I. Machaj, Pamiętnik z IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego, Lublin, 27–30 VI 1994, Lublin.
- Kłoskowska Antonina, 2005, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa.
- Kofta Mirosława, Doliński Dariusz, 2000, *Poznawcza psychologia osobowości*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, red. J. Strelau, Gdańsk, s. 561–60.
- Kohlberg Lawrence, 1984, *The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages (Essays on Moral Development, Volume 2)*, San Francisco.
- Konecki Krzysztof, 2000, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa.
- Koseła Krzysztof, 2003, *Polak i katolik. Splątana tożsamość*, Warszawa.

- Kroeber Alfred, Kluckhohn Clyde, 1952, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, New York.
- Krzysztofek Kazimierz, Szczepański Marek, 2002, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych. Podręcznik socjologii rozwoju społecznego dla studentów socjologii, nauk politycznych i ekonomii*, Katowice.
- Kubicki Paweł, 2012, *Miasto labirynt i miasto palimpsest. Przykład współczesnego Krakowa i Wrocławia*, [w:] *Między rutyną a refleksyjnością. Praktyki kulturowe i strategii życia codziennego*, red. T. Maślanka, K. Strzyczkowski, Warszawa, s. 171–182.
- Kuczkiewicz-Fraś Agnieszka, 2012, *Język jako determinant tożsamości narodowej i państwowej w Pakistanie i Bangladeszu*, [w:] *Współczesna przestrzeń tożsamości*, red. S. Jaskuła, L. Korporowicz, „Politeja”, nr 20/2, s. 123–139.
- Kuhn Manfred, McPartland Thomas, 1954, *An Empirical Investigation of Self-attributes*, „American Sociological Review”, t. 19, s. 68–76.
- Lash Scott, 2009, *Refleksyjność i jej sobowtóry: struktura, estetyka, wspólnota*, [w:] U. Beck, A. Giddens, S. Lash, *Modernizacja refleksyjna*, przeł. J. Konieczny, Warszawa, s. 145–221.
- Levinson Daniel J., 1979, *Role, Personality and Social Structure in the Organizational Setting*, przeł. H. Kozakiewicz, [w:] *Elementy mikrosocjologii*, cz. I, red. J. Szmatka, Kraków, s. 126–143; pierwodruk: „Journal of Abnormal and Social Psychology” 1959.
- Lewowicki Tadeusz (red.), 1994, *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*, Cieszyn.
- Lindzey Gardner, Hall Calvin S., 1994, *Teorie osobowości*, Warszawa.
- Linton Ralf, 1975, *Kulturowe podstawy osobowości*, przeł. A. Jasińska-Kania, Warszawa.
- Lubaś Władysław, 2009, *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, t. 4: *Polityka językowa*, Opole.
- Mariański Janusz, 2011, *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994–2009. Studium socjologiczne*, Lublin.
- Maslow Abraham H., 1968, *Towards Psychology of Being*, Princeton.
- Maślanka Tomasz, 2012, *Podzwonne dla narodu? O zbiorowych tożsamościach ery globalnej*, „Politeja”, nr 20/2, s. 97–123.
- Mariański Janusz, 2003, *Między sekularyzacją a ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*, Lublin.
- Matevsky Zoran, 2009, *Some Aspects of the Revitalization of the Religion in the Republic of Macedonia*, [w:] *Culture in Transtition – Transition in Culture*, red. M. Niezgodna, M. Świątkiewicz-Mośny, A. Wagner, Kraków, s. 177–183.
- Mazurek Monika, 2006, *Język jako wartość u Kaszubów*, [w:] *Kaszubszczyzna w przeszłości i dziś*, red. J. Treder, Warszawa, s. 119–139.
- McAdams Dan, 1989, *The Development of Narrative Identity*, [w:] *Personality Psychology. Recent Trends and Emerging Direction*, red. D. Buss, N. Cantor, New York.
- Mead George H., 1975, *Umysł, osobowość, społeczeństwo*, Warszawa.
- Mead Margaret, 1978, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, przeł. J. Hołówka, Warszawa.
- Melchior Małgorzata, 1990, *Tożsamość społeczna jednostki*, Warszawa.

- Melosik Zbyszko, 2014, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży w niewoli władzy i wolności*, Kraków.
- Melosik Zbyszko, Szkudlarek Tomasz, 2009, *Kultura, tożsamość, edukacja. Migotanie znaczeń*, Kraków.
- Merton Robert K., 2005, *Zestawy ról, zestawy statusów społecznych i sekwencje statusów społecznych w czasie*, [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Kraków, s. 142–153.
- Misztal Bronisław, 2000, *Globalizacja, ryzyko i tożsamość. Przykład tworzenia pojęć teoretycznych w socjologii*, [w:] B. Misztal, *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Kraków.
- Nash Manning, 1989, *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*, Chicago.
- Nowicka-Włodarczyk Ewa, 1998, *Trudne dyskusje o patriotyzmie*, [w:] *Patriotyzm. Tożsamość narodowa. Poczucie narodowe*, red. E. Nowicka-Włodarczyk, Kraków, s. 9–17.
- Oczkova Barbara, 2000, *Wojna języków*, „Dekada Literacka”, nr 1 (159).
- Olbromski Cezary, 2000, *Tożsamość społeczna: typowość czy wspólność, bezbarwność czy przejrzystość*, „Colloquia Communia”, nr 3 (70).
- Ossowski Stanisław, 1962, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa.
- Paleczny Tadeusz, 2007, *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*, Kraków.
- Paleczny Tadeusz, 2008, *Socjologia tożsamości*, Kraków.
- Perek-Białas Jolanta, Worek Barbara, 2003, *Możliwości systematycznej analizy danych jakościowych uzyskanych z wywiadów grupowych*, „Analiza i prognozowanie zjawisk nierynkowych o charakterze niemetrycznym. Prace Naukowe. Akademia Ekonomiczna w Katowicach”, s. 87–103.
- Piotrowski Andrzej, 1975, *Ład interakcyjny*, Łódź.
- Pociej Bohdan, 2009, *W tyglu narodów*, „Podkowiński Magazyn Kulturalny” 2009, nr 60.
- Popławski Tadeusz, 2007, *Pojęcie narodu i ojczyzny w dobie współczesnej*, [w:] *Tożsamość polska w odrębnych kontekstach*, red. L. Dyczewski, D. Wadowski, Lublin, s. 105–112.
- Pummer K., 1993, *Identity*, [w:] *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, red. W. Outhwaite, T. Bottomore, Oxford, s. 270–272.
- Raciborski Jacek, 2011, *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Warszawa.
- Reinhard Wolfgang, 2009, *Życie po europejsku. Od czasów najdawniejszych do współczesności*, przeł. J. Antkowiak, Warszawa.
- Robbins Richard, 1973, *Identity, Culture and Behavior*, [w:] *The Handbook of Social and Cultural Anthropology*, red. J.J. Honigmann, Chicago.
- Robertson Roland, 1989, *Globalization, Politics and Religion*, [w:] J. Beckford, T. Luckmann, *The Changing Face of Religion*, London.
- Robertson Roland, 1992, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Aberdeen.
- Rybicki Paweł, 1979, *Struktura społecznego świata. Studia z teorii społecznej*, Warszawa.
- Sakson Andrzej, 2006, *Odzyskiwanie Ziemi Odzyskanych – przemiany tożsamości lokalnej i regionalnej*, [w:] *Ziemie Odzyskane 1945–2005. Ziemie Zachodnie i Północne 60 lat w granicach państwa polskiego*, red. A. Sakson, Poznań.
- Sapir Edward, 1978, *Kultura, język, osobowość*, przeł. B. Stanosz, R. Zimand, Warszawa.

STRESZCZENIE

Konstruowanie tożsamości odbywa się na wielu płaszczyznach i wymiarach. Z jednej strony można mówić o teoretycznych aspektach i definicyjnych zawłościach pojęcia, z drugiej o różnym rozumieniu i opisywaniu siebie przez społecznych aktorów.

Prezentowana książka nawiązuje do obu perspektyw, czyniąc je głównym problemem badawczym.

Tożsamość jako pojęcie wytrych jest wielowątkowo definiowane, nierzadko synonimicznie traktowane z rolą społeczną czy osobowością. Stawiane są pytania o ciągłość i stałość tożsamości oraz o jej zastany (substancjalny) bądź konstruowany charakter. W książce referuję różne perspektywy teoretyczne oraz różne rodzaje tożsamości, przyjmując założenie, że tożsamości zarówno indywidualne, jak i grupowe są społecznie konstruowane.

Charakterystyczny jest intensywny wzrost zainteresowania problematyką tożsamości w ostatnim półwieczu. Przyczyn upatruje się w globalizacji i jej konsekwencjach. Homogenizacji społecznego świata towarzyszą procesy glokalizacyjne, afirmujące lokalność i różnorodność. Rodzą się pytania o cechy nowoczesnych tożsamości, które konstruowane są przez refleksyjnych aktorów pozostających pod wpływem społeczno-kulturowych procesów przemian. Szczególną rolę odgrywają te związane z indywidualizacją, modernizacją, zachwianiem dotychczasowych sposobów definiowania wartości.

Część empiryczna odnosi się do badań prowadzonych na terenie trzech województw: dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego wśród młodzieży licealnej, studentów. Dopełnieniem jest analiza prasy. Pokazuję, jak społecznie-kulturowo definiowana przestrzeń wpływa na sposoby konstruowania tożsamości. Niezmiennie budowane są one z elementów takich jak cechy osobowe, płeć, religia, rodzina, język i narodowość, jednak w różnych wariantach i z różnym nasileniem.

Redaktor *Mirosław Ruszkiewicz*

Adiustacja *Katarzyna Onderka*

Korekta *Magdalena Jankosz*

Skład i łamanie *Wojciech Wojewoda*

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12 663-23-81, 12 663-23-82, fax 12 663-23-83